

Изданието е утвърдено от Академичния съвет на Тараклийския държавен университет „Гр.Цамблак (пр.№5 от 31 януари 2012 г.).

Настоящата монография е предназначена за студенти от специалност «Български и румънски език и литература» и за учители по български език и литература , които проявяват интерес към проблемите на обучението по роден български език в мултилингвална среда .

Рецензенти:

*проф. днн Галя Христозова
проф. д-р Веска Шошева*

Научен редактор:

доц. д-р Станка Вълкова

Редактор:

д-р Иван Симеонов

Паслар, Мария

Обогатяване на лексикалния запас на учениците при изучаване на книжнования български език в мултилингввална среда (Республика Молдова) / Мария Паслар

; науч. ред.: Станка Вылкова ; Тараклийски държавен ун-т "Григорий Цамбалак". – Кахул : Б. и., 2012 (Tipogr. "Centrografic" SRL). – 244 p.

Bibliogr.: p. 224.

ISBN 978-9975-4245-0-9.

37.016.046:811.163.2'246.3

П 19

Съдържание

УВОД.....	5
ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ И АСПЕКТИ НА ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК В РЕПУБЛИКА МОЛДОВА	13
1. 1. Българският език в условията на билингвизма в Република Молдова.....	13
1. 2. Исторически преглед на обучението по български език в Република Молдова.....	24
1. 3. Съвременно състояние на обучението по български език и литература в Република Молдова	35
1. 4. Лингвистични и методически аспекти на работата с езика на лексикално равнище	41
1. 4. 1. Същност на думата като речникова единица	41
1. 4. 2. Лексикално и граматично значение на думата	49
1. 4. 3. Видове лексикални значения	55
1. 4. 4. Методически аспекти на работата по български език на лексикално равнище	59
ВТОРА ГЛАВА. МОДУЛНА ПРОГРАМА ЗА ОБУЧЕНИЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК НА ЛЕКСИКАЛНО РАВНИЩЕ В ЕЗИКОВИТЕ УСЛОВИЯ НА РЕПУБЛИКА МОЛДОВА (ГРАД ТАРАКЛИЯ)	70
2. 1. Обща характеристика на модулната програма	70
2. 2. Представяне на модулната програма	73
ТРЕТА ГЛАВА. СТАТИСТИЧЕСКИ ПРОЦЕДУРИ ЗА ОБРАБОТКА НА ЕМПИРИЧНИТЕ ДАННИ. ОСНОВНИ РЕЗУЛТАТИ. ОБОБЩЕНИЯ И ИЗВОДИ	102
3. 1. Организация и методика на изследването.....	102
3. 2. Оценка на експертите за качествата на изследователските инструменти за събиране на емпирична информация чрез диагностични карти.....	105
3. 3. Анализ на резултатите от изследването с петте диагностични карти.....	108
3. 4. Анализ на резултатите от изследването с преразказ и съчинение (разсъждение)	113
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	127
ПРИЛОЖЕНИЯ	128
БИБЛИОГРАФИЯ	237
РЕЗЮМЕ	243

Този труд с благодарност посвещавам на доцент Станка Вълкова от Софийския университет «Св. Климент Охридски», Република България за идеите и помощта при осъществяването на експеримента.

Благодаря и на рецензентите проф. Галя Христозова, проф. Веска Шошева за критичните бележки.

УВОД

В Република Молдова живеят **компактни групи българи**. Поголямата част от тях са **билингви**, като двуезичието е българо-руско. Младото поколение българи използва за комуникация руския език при официалното общуване. Напълно ясно е, че този факт е обусловен от общи стереотипи за комуникация на руския език в мултилингвалния социум.

Преобладаващото население в Тараклия е българско (повече от 80 %), по-малка част от него е от други народности (гагаузи, молдовани, руснаци, украинци, арменци, роми). Езиците на тези по-малобройни национални групи функционират в различна степен, което налага руския език като език за общуване на многонационалното население.

В училищата учениците **се обучават на руски език**. Общообразователните дисциплини се преподават на руски език. Той се използва също и в периодичния печат, радиото и телевизията. По тази причина в българската реч са навлезли елементи от руския език, които са неотделима част от българския диалект в Тараклия и се разглеждат като негови особености.

При общуването в семейна среда етническите българи **използват диалектен български език**, а някои семейства – **и руски език**. При смесените бракове руският език по-често се употребява в битово-разговорната сфера вместо българския език.

В Република Молдова българският език е диалект, съхранен от времето на заселването на българите, значително повлиян от руския, с краен резултат – езикова интерференция в речта на говорещите. При това българският език се употребява главно в устна форма, тъй като няма реални комуникативни ситуации, налагачи използването му в писмена форма.

Основният лексикален пласт на местния диалект има общобългарски характер. Тараклийският говор е от смесен източнобългарски тип с елементи от четири говора: чийшийски (мизийски), два тракийски (подбалкански и източнотракийски) и шопски (западнобългарски). Той съчетава различни техни особености в процеса на общуването между заселническите групи на българското население.

Най-често учениците българи владеят диалектната разновидност на българския език, употребявана в семейството, която е повлияна от руския език, и не владеят книжовния български език. Още от времето на първите заселвания на българи в Буджашката степ, българският език никога не е имал статут на официален, а е съществувал само в качеството си на български диалект. Изследването на езиковите прояви на 17–18-годишните ученици представя следните показателни данни: преобладаващ в битово-разговорната сфера е българският език за 57,5 % от учениците, а руският – за 37,5 %. При официално и неофициално общуване на улицата предимството на българския език отпада – само 32 % от учениците го използват срещу 62,5 % за употребата на руския език. В училище български

език ползват за общуване само 17,5 % от учениците, а руски език – 82,5 % (31, с. 48).

Демократичните промени в Република Молдова (от 1990 година насам) дават възможност на учениците с българска националност да изучават книжовния български език, като той става редовна и задължителна по учебен план дисциплина. Наред с това те изучават държавния език, който е румънски, и един западен език. Тези езици, обаче, не се използват в речевата практика от учениците.

В Молдова има специални *правителствени решения по културно-националните проблеми на българското население*. Приетите документи предлагат условия за създаване на училища и предучилищни заведения в българските села на републиката, за разширяване на книгоиздаването и на телевизионните предавания на български език. Това са следните приети документи: Постановление на ЦК на КПМ „За по-нататъшното развитие на обществено-политическата и трудовата активност на населението от гагаузка народност и българска националност в Молдовска ССР” от 8 октомври 1985 година; Закон за функционирането на езиците в Република Молдова; Указ на президента Мирча Снегур „За някои мерки за развитието на българската национална култура” от 10 март 1992 година и Постановлението на правителството „За мерките по осигуряване развитието на българската национална култура в Република Молдова” от 23 юни 1992 година. Парламентът и Правителството на Молдова отделят внимание на въпроса за създаване на оптимални условия за образованието на националните малцинства, в това число и на българите в Република Молдова. За това свидетелстват приети закони и правителствени решения, сред които са Конституцията на Република Молдова (1994, чл. 13. Государственный язык, функционирование других языков; пункт 2. “Государство признает и охраняет право на сохранение, развитие и функционирование русского языка и других языков, используемых на территории страны”); Концепция за развитие на образованието; Закон за образованието.

Независимо от това процесът на овладяване на книжовния български език се затруднява от сложната езикова ситуация в Тараклия. Очертава се следното състояние: *двуезичие*, породено от владеенето на диалектната разновидност на българския език, използвана за общуване в битово-разговорната сфера, от една страна, и от друга, владеене на руския език, на който се осъществява обучението и който се използва предимно за официално общуване; *влияние* между използваната за общуване диалектна разновидност на българския език и овладяваната в процеса на обучението книжовна разновидност на българския език. При контактите между двата езика и двете разновидности на българския език се поражда наслагване на елементи от различни езикови равнища и се реализира междуезикова интерференция.

Според руския учен В. Ю. Розенцвейг интерференцията трябва да се приема като „аксиома“ при наличието на двуезичие (89, с. 64).

За влиянието на втория език върху системата на родния език пише и З. У. Блягоз: «В стадия на свободното овладяване на втория език родната реч може да бъде силно повлияна от страна на чуждия език. Родната реч става наситена с чужди думи, съчетания от думи, дори с цели изречения» (12, с. 66).

Поради тази сложна езикова ситуация учениците често изпитват комуникативни затруднения при използване на книжовния роден (български) език. Те нямат достатъчно богат речников запас, не владеят добре основни синтактични конструкции, а още по-малко могат да направят сполучлив подбор на езиковите средства за употреба в конкретна речева ситуация.

Недоброто владеене на родния (български) език, особено на неговата книжовна разновидност, затруднява младите хора да го използват активно за комуникация. А усвояването на книжовния език се очертава като главно условие за запазване и развитие на националната култура.

В последните десет години българският език е включен като учебен предмет с определен брой часове в учебните планове на училищата, в които се обучават деца от българския етнос.

Главната цел на родноезиковото обучение е овладяването от страна на обучаваните на **коммуникативна компетентност** като необходима предпоставка за общуване във всички сфери на човешката дейност. Основен компонент на комуникативната компетентност е **лингвистичната компетентност**, която включва «...познаването на езикови средства (езикови структури) и правилата за тяхното функциониране» (41, с. 48). Речевото общуване не би било възможно без познаването на лексикалните елементи и владеенето на граматико-структурните правила на родния език. Лингвистичната компетентност е основа за овладяване не само на правилни езикови конструкции и за разпознаване на тяхното значение, но и за отчитане уместността на тяхната употреба в речта, с оглед параметрите на речевата ситуация: събеседник, цел и тема на общуване, място и обстановка на комуникацията.

Обучението по български език в Република Молдова се основава на **коммуникативно-речевия принцип**. Неговата основополагаща роля се определя от целите на съвременното молдовско училище: „...формиране на личности с висока речева култура, на отговорност пред поколенията за съхраняване на езика като национално достояние; формиране на полилингвална личност, способна да се адаптира към променящите се социални условия” (128, с. 6).

Ето защо в Молдова езиковото обучение е обучение преди всичко за разбиране и употреба на думите и фразеологичните словосъчетания в текста. „*Без думи пълноценно словесно общуване е немислимо. Всичко в езика започва от думите и свършва с думите*” (61, с. 210).

Изучаването на думите стои в центъра на езиковото обучение. Запознаването с лексикалното и граматичното значение на думата, особено в езикова ситуация като тази за българите в Молдова, предпоставя

овладяването на книжовния български език и обогатяването на езиковата култура на учениците.

В процеса на обучението учениците се научават да разбират устната реч, да изразяват свои мисли в устна и писмена форма правилно и свободно. Това изискава увеличаване на относителния дял на работата с лексикалното значение на думите, обновяване на техниките и технологиите на обучение, за да се постигне систематично обогатяване на речниковия запас; овладяване на умения за употреба на думи с пряко и преносно значение, за намаляване обема на непознатите думи.

Чрез думите учениците научават и осъзнават езиковите закони, откриват точността, изразителността и сложността на думата като езиково явление. По тази причина *овладяването на по-голям обем думи като речников запас от всеки ученик* е важна учебна задача на обучението по роден език, защото „*Колкото е по-богат речниковият фонд на даден човек, толкова са по-големи и възможностите му да изрази по-пълно и по-богато своите мисли*“ (53, с. 41).

Обогатяването на речниковия запас на учениците представлява интерес за изследователите по методика. През 1972 г. Розалина Новачкова издава книгата “Обогатяване речника на учениците”, в която потвърждава, че “обогатяването на речника на учениците зависи от цяла система на форми и методи при обучението” (78, с. 100).

Авторката предлага система от методи за обогатяване на речника: етимологичен анализ, лексикален анализ, репродуктивен и продуктивен метод.

По-късно Маргарита Георгиева представя лексикално-тематичния подход като един от възможните подходи за организация на лексикалната работа в училище и предлага система от упражнения за развитие на речта на учениците (30).

Стайко Кабасанов определя учебни методи и система от упражнения за „*функциониране и опериране на лексикални понятия в речта, за използване на знанията за съзнателно обогатяване и стилистично оцветяване на речта*“ (48, с. 229).

Белчо Кръстев поставя важен акцент върху системната работа с речниците, лексикалния разбор, комплексно с фонетичния, морфологичния, словообразувателния, етимологичния разбор, което допринася за обогатяване на езиковата култура и разширяване речниковия запас на учениците (61, с. 210 – 222).

Съветските методисти М. Т. Баранов, А. И. Власенков, А. В. Трудникова, К. А. Сидоренко, А. В. Текучев развиват тезата, че лексикалната работа трябва да се планира предварително и във връзка с изучаването на граматиката и правописа.

М. Т. Баранов предлага реализиране на някои предпоставки в учебния процес, които осигуряват разширяването и усъвършенстването на речниковия запас на учениците: обогатяване на познанията за света; усвояване на понятия за значението и за употреба на думите; насочване на

вниманието към непознати думи; формиране у учениците от IV – VIII клас на лексикално-семантичен поглед върху думата; отчитане типа на думата при избор на начин за тълкуване на семантиката ѝ; валентността на думите и отчитането ѝ в процеса на семантизация (7, с. 119 – 126).

За съжаление в Република Молдова все още липсват педагогически изследвания за особеностите в съдържанието и технологията на обучение при овладяване на лексикалното и граматичното значение на думите от учениците, изучаващи книжовен български език в условията на езикова интерференция под влияние на руския език.

В последните години са разработени учебни планове, учебни програми и учебници за обучението по български език.

Учебните програми поставят като главна цел на обучението „знаенето на езика“ (127, с. 3) и акцентират върху речевата практика на учениците. В тях се определя комплекс от знания и умения, които учениците трябва да овладеят.

Прави впечатление, че по-конкретно са посочени знания за думата, но липсва уточняване на уменията за разбиране на нейното лексикално значение и за точната и целесъобразна употреба в речта.

На този етап са разработени учебници по български език и литература за всички класове от I до IX клас. Все още няма учебници за обучаваните в X – XII клас.

Анализът на учебниците за V – IX клас дава основание да се направят следните изводи:

- Във всички учебници са застъпени теми, чрез които се представят лексикални знания като: синоними и омоними (V кл.), устойчиви словосъчетания (VI кл.), лексикално и граматично значение на думата (VII кл.), думата като знак (VIII кл.), подбор на изразни средства спрямо адресата (IX кл.).

- Представени са учебни задачи за разпознаване на видове думи според лексикалното им значение, за съчетаване на думи според лексикалното им значение, за образуване на нови думи.

Безспорно това е сериозен напредък в практико-приложното разработване на целите, съдържанието и технологиите на обучение. Наред с това става ясно, че все още недостатъчно целенасочено се обновяват техниките на обучение, които осигуряват овладяване на умения за правилен, точен и целесъобразен избор на думата в съответствие с конкретен смислов и комуникативно-речеви контекст при участие в конкретен процес на речева комуникация.

В този случай имаме основание да твърдим, че темата на настоящето изследване е *актуална* не само в теоретичен, но и в практико-приложен аспект. Тя определя като негови параметри обогатяването на речника на учениците чрез обучението по български език за овладяване на неговата книжовна разновидност от учениците в XI клас, които се обучават в условията на езикова интерференция, владеенето на диалектната

разновидност на българския език за общуване в битово-разговорната сфера и владеенето на руския език за официално общуване.

Обект на изследването е обучението по български език с неговите компоненти: цел, учебно съдържание, технология на обучение.

Стесняването на тези по-широки граници на изследването позволява да се определи неговият **предмет** – конкретизиране и обновяване на целите, съдържанието и техниките на обучение, с оглед постигане на неговото приобщаване към съвременните постижения на педагогическата наука.

Целта на изследването е да се разработи **изследователска модулна програма** за обогатяване речника на ученици от XI клас, чийто роден език е българският, и които овладяват в процеса на обучението неговата книжовна форма в условията на езикова интерференция под влияние на руския език.

В съответствие с така формулираната цел се определят следните **задачи**:

1. Да се проучат съвременните постановки, изясняващи проблеми и аспекти на обогатяването на речника на ученици, които се обучават в условията на езикова интерференция, и да се обозначат тези от тях, които са особено значими за изследването.

2. Да се разработи модулна програма за обучение, като се определят нови акценти в целите, съдържанието и техниките на обучение.

3. Да се изследват резултатите от обучението, като се разработят и обосноват критерии и показатели за тяхното оценяване.

Научното изследване се ръководи от следната **хипотеза**:

Изучаването на книжовния български език в условията на езикова интерференция под влияние на руския език и при владеенето на български диалект трябва да се обнови. Предвижда се обучението да се осъществи по модулна учебна програма, която представя знания за лексикалното значение на думите и разнообразни учебни дейности за опериране с тях при изпълнение на конкретни учебни задачи с репродуктивен и продуктивен характер. Очаква се обучението да повлияе положително по отношение на:

- *конкретизацията и обогатяването на речника на учениците;*
- *умението на учениците точно да употребяват думите в речта си.*

Съобразно целта, задачите и хипотезата на изследването е направен следният **избор на изследователски инструментариум**:

1. Теоретичен анализ на научни трудове за идентифициране на проблеми и аспекти, относящи се до лингвистични, психолингвистични, социолингвистични и педагогически постановки за работата с думата на лексикално равнище в обучението по български език.

2. Метод на моделиране.

3. Експертна оценка.

4. Методи за събиране на емпирична информация.

5. Методи за математико-статистическа обработка на емпирични данни.

Извършеното изследване обосновава изследователската теза, която се свързва със социолингвистични, психолингвистични и лингвистични съвременни научни постановки. Отчитат се характеризиращите особености на речевата среда, на продукцията и приемащия българска реч. В психолингвистичен аспект се открояват механизмите на пораждането на речта и превключването от един езиков код в друг, при наличието на владение на два и повече езика в различна степен на готовност за използване при речево общуване. От значение са и съвременните постановки за съотношението между диалект и книжовен език, които изключват „гоненето“ на диалекта, а предполагат овладяване на комуникативни умения за избор в съответствие с комуникативната ситуация и нейните определящи: условие, цел, участници.

В *лингвистичен план* изследването се основава на идеите за съотношението език-реч, езикова и комуникативна компетентност, езикови единици и тяхната йерархическа подредба и взаимовръзки.

В *методически план* изборът на образователно съдържание се основава на:

- *съпоставянето на местния диалект с книжовния български език;*
- *анализиране на езиковата интерференция като предпоставка за съпоставяне на българския и руския език;*

Основополагащо значение за изследването има определянето на следните *ключови понятия и отношения*: дума, лексикално значение, видове лексикални значения, граматично значение и свързаност с лексикалното значение, изговор и правопис и връзка с лексикалното значение, звуков състав, звукова структура и лексикално значение, морфемен състав и лексикално значение, лексикална и граматична съчетаемост на думите в словосъчетания и изречения.

Изборът на лексикални единици се осъществява в рамките на:

- конкретна тема, свързана с житейски, обучителни и речеви ситуации;
- употреби в естетическата, медийната, административната и битово-разговорната сфера на общуване.

Изборът на учебни дейности се ръководи от изискването лексикалните единици да се изучават *комплексно*, съчетавайки при осмислянето на всички аспекти в изучаването на думата (лексикален, фонемен, морфемен, граматичен). Важно е при обучението да се гарантира свързването на лексикалното значение със смислов и стилов контекст.

От дидактическа гледна точка значимост придобива обосноваването и реализирането на този избор като *набор от речеви дейности*, осигуряващи многообразна употреба на думите и овладяване на умения за тяхната точна, правилна и целесъобразна употреба в речта. При това учебните дейности се съотнасят към изследователска образователна структура, представяща образователните резултати на различни когнитивни нива.

Интегрирането на посочените концептуални основания се реализира в разработена за целите на изследването *модулна програма*.

Тя се осъществява основно в обучението по български език, но част от нея се реализира и в уроците по литература – за създаване на преразкази и съчинения.

Модулната програма е конструирана в *три модула*, като всеки от тях е представен чрез очаквани резултати, ядро образователна информация, учебни дейности.

Направен е опит да се представят концептуално параметрите на модулната програма, като за всеки модул те се интерпретират като модел *в технологична карта*.

На емпирично ниво са представени набор от конкретни учебни задачи за всеки модул.

Модулите включват учебни дейности за овладяване лексикалното значение на думи с пряко и преносно значение, на синоними, омоними, антоними, пароними и многозначни думи; дейности за актуализиране на думата в различен смислов и стилов контекст.

Модулната програма предвижда реализирането на комуникативния, системно-структурния и комплексния подход. При това подчертаната значимост има личностният смисъл на учебното съдържание, като се отчитат образователния потенциал на ученика, мотивите и целите, индивидуалните трудности и проблеми при осъществяването на образователната ученическа дейност.

Овладяването на книжовния български език има най-често свои мотиви, както лични, така и продиктувани от традициите и самоосъзнаването на общността. Често те се свързват и с перспективите за професионално развитие, с обогатяването на информационното и културното пространство, със самопознанието и приобщаването към съхранените народностни белези.

Не можем да поддадем влиянието, което оказва владеенето на съвременния български език върху приобщаването към глобални културни феномени и общочовешки ценности.

Настоящата монография е предназначена за студентите от специалност „Български и румънски език и литература”, но тя ще бъде полезна и на учителите по български език и литература.

Авторката